

Ольга ЧУМАК

ДО ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ КАНЦЕЛЯРІЇ НОВОСЕРБЬСЬКОГО КОРПУСУ

До проблем балканських народів приковані погляди світової спільноти. Відродження Сербією державності відкривають широкі можливості історичного переосмислення минулого. Інтерес до сербської колонізації середини XVIII ст. на одному етапі розвитку міждержавних зв'язків обумовлений декількома чинниками.

Більшість аспектів цього процесу висвітлено частково (наприклад епістолярний, культурний), значна частина питань охарактеризована однобічно, а деякі потребують нової інтерпретації. Окремим сюжетом іноземної колонізації приділяли увагу російські і українські вчені. Спеціальних досліджень значно менше. Основу історіографії складають студії з історії Запорізької Січі, в яких фрагментально викладається історія Нової Сербії. Щоправда, в 90-х роках з'явилось декілька публікацій з історії сербської колонізації, які значно розширили історіографічний аспект дослідження.

З поля зору дослідників випало ряд питань, і серед них кореспонденції, яку отримував або відправляв засновник Нової Сербії І.Хорват. Спроба систематизувати наукові розвідки про югослов'янську еміграцію підштовхнули до пошуку. Зроблена спроба виявити в архівах України документи, які б доповнили інформацію про життя і діяльність іноземних переселенців. Цікаві писемні пам'ятки еміграційного процесу середини XVIII ст. зберігаються в фондах історичного музею ім.Д.І.Яворницького м.Дніпропетровська. Матеріали фонду є своєрідним джерелом для вивчення нашої проблематики і складають сюжетну основу даного доробку. Документи архіву були частково оприлюднені в 1996 році [1–19–27]. Причому інтерес викликають не лише дипломатичні відносини, а й широкий аспект соціальних відносин, що доповнює політичний портрет І. Хорвата.

Історія Нової Сербії являється яскравою етнічною сторінкою історії України в XVIII ст.

В 40–50 рр. XVIII ст. змінюється співвідношення сил в Європі. Австрійські Габсбурги втрачають свій вплив в міжнародних відносинах. Австрійський двір на чолі з Марією-Терезією готувався до нового лідерства на міжнародній арені, а в самій державі росло незадоволення владою. Особливо владою Австрійського двору були обурені південні провінції імперії, де проживали серби. Активні намаган-

ня Відня залучити слов'янський етнос Австрійської імперії до католицизму визивав масове незадоволення в прикордонних провінціях Австро-Угорщини.

Середина XVIII ст., Нова Сербія – час і місце, де зішлися інтереси багатьох «дійових осіб» тодішньої політичної сцени України, Росії, Польщі, Туреччини, Запорізької Січі, Кримського ханства та ін.

Це був період енергійного просування Росії на південь й активного наступу російського царату на землю Запорозьких вольностей [1–19]

Привертають увагу також стосунки ініціатора переселення І.Хорвата з адміністративними чиновниками Нової Сербії. Адміністративно-територіальна одиниця Нова Сербія відрізнялась формою управління від адміністративного управління Російської імперії.

Цікавий різноплановий матеріал щодо Нової Сербії містить кореспонденція канцелярії Новосербського корпусу, яка давала додаткову обізнаність І.Хорвату в справах. Йому, як чужоземцю, спочатку було заборонено вступати в зносини з іншими державами. Обмеженість в самостійній зовнішній політиці та власній дипломатичній службі в значній мірі компенсувалася інформацією із повідомлень, що надходили в його канцелярію. Росія була зацікавлена в сербській еміграції і інколи закривала очі на незначні порушення з боку І.Хорвата, що не могло не відбитися на темпах заселення та долі місцевої людності [2–167].

Дніпропетровський музей зберігає 54 документи таємного характеру з архіву канцелярії Новосербського корпусу, які розділені на три справи.

З документів видно, що компетенція канцелярії була достатньо широкою і охоплювала всі аспекти життя регіону. В канцелярію поступали і документи-копії, які призначались коменданту фортеці святої Єлисавети генералу Юстову, атаману війська донського Єфремову, генералу-аншефу П. І. Стрешньову з колегиї іноземних справ.

Перша справа складається з 26 документів 1758 року, які об'єднуються під назвою «Полученные указы, сообщения, доезды и репорты секретные, октябрия месяца 1758 года» [1–20] Відомості в канцелярію поступали активно, про це свідчать кількість документів за короткий термін, з 10 вересня по 28 жовтня. Фактичний матеріал з документів доповнює етнічну історію переселенців.

Всі документи – рукописні оригінали, виконані коричневим чорнилом на аркушах форматом 2. Папір двох фабрик: 1) Ярославської мануфактури Олексія Затрапезного (водяний знак: герб Ярослава - ведмідь із сокирою – та літерний супровід – «ЯМАЗ»; 2) папірні Опанаса Гончарова (водяний знак: емблема «Pro Patria» та літературний супровід – «АГБ», варіант – «АГ») [1–20].

Документи цієї справи засвідчують, що і в 1758 році велася вербовка поселенців до Нової Сербії [1–21].

Похідний рапорт поручика Йосифа Алешківського (Олішевського) Івану Хорвату носить попереджувальний характер. Небезпечна хвороба в Константинополі визвала занепокоєння у поручика. Він рекомендує з метою безпеки в Новій Сербії людей із-за кордону не допускати в межі сербського переселення. Й. Алешківський пропонує створити своєрідну санітарну зону за 15–20 верст від Нової Сербії і

утримувати приїжджих 10 днів на карантині. Сотник Костентиков попереджує про небезпечну хворобу і пропонує прийняти міри на форпостах.

Поручик Й. Алешківський зустрічається в наступному рапорті, застерігає І. Хорвата від декількох фактів:

- бути готовим до «баталій» між татарами і турками;
- ротним командирам пандурського і лакомілицейській команді, що знаходиться у військовій готовності.

Ці попередження свідчать про складну політичну ситуацію біля кордону Нової Сербії.

Вербування населення в Нову Сербію продовжувалося майже протягом всього часу її існування. Вище згаданий поручик просить видати ордер та виділяти офіцерів чи унтер офіцерів для агітації та виводу переселенців з Польщі.

З документів першої групи можна прослідкувати службові завдання сотника Василя Кошевенка. Він був відправлений у розвідку за кордон. В.Кошевенко повідомляє І.Хорвата, що Белгородська орда зруйнувала містечко Дубасари, а також три села. Жителів, які чинили опір, мучили, били, декого навіть до смерті замордували.

Руки татарських орд склали безпеку в південних кордонах Нової Сербії і Росії. Комендант фортеці св. Єлисавети генерал-майор Ф. І. Юст послав своїх людей з листами до султана. Уряд Туреччини передбачаючи, що посланці прибули для виконання секретної місії, затримував їх і не допускав в місця призначення.

Особливо заслуговує на увагу документ від 4 жовтня 1758 року. Офіційно сотник В.Кошевенко з листами направлявся за розпорядженням генерал-майора Юста до Очаківського паші, а насправді для з'ясування політичної і військової ситуації. В документі описується маршрут сотника до Очакова. До самого паші В.Кошевенка не допустили. Йому виділили квартиру за містом.

Задокументована інформація обривається на 5 сторінці і продовжується на 50 сторінці. З інформації, що збереглася стало відомо, що посланець познайомився з жителями Очакова і отримав відомості. Особливо допоміг В. Кошевенку православний священник Василь. Автор документу свідчить про складні, неоднозначні відносини між кримськими та белгородськими татарами.

Уряд Марії Терезії виявив неабияку стурбованість у зв'язку з масовим переселенням сербів у Росію. Матеріали архіву канцелярії Новосербського корпусу суттєво допомагають прослідкувати урядову заборону на переселення.

Інформація в документах носила змішаний характер, що не дає можливості їх класифікувати на військові, політичні, економічні, соціальні. Далі в рапорті свідчення В.Кошевенка закінчуються повідомленням про падіж скота і небезпечну хворобу. Лікар Власов повідомляє 9 жовтня 1758 р., що вахмейстер Захаров вербував в Нову Сербію поляків у містечку «Полевое Озеро, которое находится на самой турецкой границе».

В першій справі по декілька документів датуються одним числом. Так 7 жовтня 1758 р. три документи дають військову інформацію. Інформація документу від 7 жовтня 1758 р., крім І. Хорвата, направлена генералу-майору Ф. Юсту в фортецю

св. Єлизавети командирю Української лінії генералу-лейтенанту П. Девієру, і на Дон атаману Єфремову.

З кожним роком авторитет І. Хорвата зростає. Стримати бажання І. Хорвата до утвердження єдиновладдя не змогла навіть започаткована колегіальна форма правління. З приводу цього в нього виникали конфлікти з комендантами фортеці св. Єлизавети.

Друга справа. «Дело из главной канцелярии Новосербского корпуса» нараховує 27 документів, датованих 1762 роком. Справа носить офіційно-службовий характер. Рапорти, оголошення обсягом 85 аркушів значно доповнюють джерелознавчу базу. Всі документи рукописні, оригінали і чернетки. Це рапорти з канцелярії гусарського Хорватова полка, промеморії І. Хорвата, промеморії отамана війська Донського С. Єфремова, «покірні Доїзди» донських козаків Олексія Каршина (від 23. 11. 1761 р.), Дмитра Жмуріна (02. 01. 1762 р.), Кліма Попіотова про викуп полонених козаків тощо; переклад з татарської листа кримського хана Крим-Гірея до отамана С. Єфремова; промеморія коменданта фортеці св. Єлизавети до Головної канцелярії Новосербського корпусу; різні оголошення – «об'яви», в тому числі «об'ява» (від 15. 06. 1762 р.) – повідомлення про пересування польських військ мешканця с. Козацька Долина (Польська Україна) Івана Кучеренка, котрого було відряджено у розвідку з Новомиргородського шанця. Ця «об'ява» нагадує «доїзди» запорозьких та новослобідських козаків, про які йшлося у попередній справі за 1758 р. [1–21]

В рапортах і повідомленнях не має певної направленості. Кореспонденти описували всю відому їм інформацію. Як правило, документи носили інформаційний характер, де перепліталися політичні, військові та соціальні проблеми Нової Сербії.

В зв'язку з загрозою нападу на кордони Нової Сербії, штаб ново-сербського корпусу затвердив розпорядження, яке було розіслане в полки. З документу видно, що керівники регіону прийняли міри для укріплення і захисту кордонів Нової Сербії. 25 травня 1762 року в фортеці святої Єлизавети отримані відомості від православної людини, що прибула з-за кордону. Документ має 17 пунктів, які проливають світло на різні питання та віддзеркалюють в деякій мірі взаємовідносини прикордонних держав до Нової Сербії та Російської імперії. В місті Балті з розмов яничар та турок стало відомо, що кримський хан переправився через ліман до міста Очакова з численним військом і має намір стати там табором в очаківському степу близько Дніпра. З другого пункту стає відомо, що сусідні держави посилали своїх людей під приводом офіційної місії для розвідки в Нову Сербію. Щоб не допустити розорення Нової Сербії адміністративні особи прийняли наступне рішення: новосербському полку бути у повній військовій готовності, направити послання в пандурський і гусарський Хорватів полк. Ротні командири із повідомлень розвідки вже знали про наміри нападу на землі Нової Сербії. В Новосербському корпусі знаходився штаб. Із рапортів відомо, що «в гусарському Хорватовому полку состоит тысяча шестдесят мест, в Новомиргородском гарнизоне триста двадцать девять, а в пандурском пехотном полку триста девяносто семь. А всего тысяча семьсот девяносто два человека» [4]. В посланні детально пояснюється, скільки

необхідно виготовити снарядів і куль. З гусарського Хорватого полку створити команду з 300 чоловік з належною кількістю офіцерів і інших чинів та військовим оснащенням на випадок нападу. Все це розмістити в таємному місці, біля річки Кагарлик, і передати команду у відомство Архангельського шанця. А для кращої оборони виділити дві полкові гармати. Майору Серезліну створити команди для контролю території від шанця Архангельського до слободи Тернівка. Рапорти надсилати в канцелярію щоденно. В разі появи ворожого війська негайно повідомити в полкову канцелярію та наближені шанці. Далі в документі появляються дії полків Нової Сербії: драгунському і двом ландміліцьким полкам розміститися в Архангельському та Петроостровському шанцях під керівництвом бригадира Бринка, укріпити шанці, що входили до Новосербського корпусу: Архангельський, Петроостровський, Цибулівський, Глинський. Наступна інформація документу свідчить, що військові чини Нової Сербії отримали завдання забезпечити військову готовність і надійний захист кордонів. Матеріали фонду [3, 4, 5] дали змогу доповнити та розширити відомості про події в південних кордонах Російської держави. Еміграційний процес російський уряд тримав під контролем навіть після припинення масової еміграції. Різномісна інформація документів давала широку обізнаність в спробах засновнику Нової Сербії І. Хорвату. Кореспонденція дає право признати за І.Хорватом особливий офіційний авторитет, що поєднується з власністю.

Фонд зберіг документ, який є цінним джерелом з історичної географії, топоніміки, економічної, військової, соціальної історії. Найбільш ґрунтовною за обсягом інформацією є, на наш погляд, рукопис від 6 червня 1762 року і називається “Громадський консилиум” обер-офіцерів, “асесорів” головної канцелярії Новосербського корпусу. Документ з’явився внаслідок секретної інформації щодо можливого грабінницького нападу кримських татар на Нову Сербію. Документ містить комплекс заходів, спрямованих на укріплення й озброєння фортець, шанців та інших поселень Нової Сербії. Пропонуємо публікацію останнього документа. Текст передається із збереженням орфографії й стилістики оригіналу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова С. В., Чумак О. М. *До історії Нової Сербії (документи з архіву канцелярії Новосербського корпусу)*. // Південна Україна XVIII–XIX ст., – Запоріжжя, 1996 – с. 19–27.
2. Дьомін О. Б. Чумак О. М. *Документи канцелярії Новосербського корпусу як джерело. Історія України. Маловідомі імена, події, факти (збірник статей)*. Випуск 6. – Київ, 1999 – с. 166–171.
3. Дніпропетровський історичний музей (далі ДІМ). – ВР-КП. – 38211/ Арх-222.
4. ДІМ. – ВР. – КП. – 38212 /Арх – 223.
5. ДІМ. – ВР. – КП. – 38299 /Арх – 309.

РЕЗИМЕ / SUMMARY

Предмет саопштења су документи (укази, објаве, тајни рапорти, промеморије) настали радом канцеларије Новосрпског корпуса (Нова Србија) који се чувају у фондовима историјског музеја у Дњепропетровску, а тек су делимично публиковани.

Аутор предочава садржај две групе докумената: из 1758. године (26 докумената), и датираних 1762. године (27 докумената). Они потврђују његову констатацију да је Нова Србија средином 18. века била простор на којем су се укрштали интереси Русије, Пољске, Турске, Запорошке Сечи и Кримског ханства. Такође, они су основа закључка да је у то време званични ауторитет Јована Хорвата растао, што га је охрабривало у настојањима да самостално одлучује и о политичким питањима, због чега је долазио у сукоб са надређеном влашћу.

*

The subject of the paper involves documents (decrees, information, secret reports, memories) originating from the activities of the office of the New Serb corpus (New Serbia) that are kept in the funds of the historic museum of Dnjepetrovsk and have been only partially published.

The author presents the content of two groups of documents: from 1758 (26 documents) and from 1762 (27 documents). They confirm his conclusion that in the middle of the 18th century New Serbia was the place where the interests of Russia, Poland, Turkey, Zaporoska Seci and the Crimean khan-land crossed. They are also the basis of the conclusion that at that time the official authority of Jovan Horvat was growing and it encouraged him in his aspirations to decide independently about political issues that led to conflicts with the superior authorities.